

LEGEND OCH VERKLIGHET

KRING GUSTAF IV ADOLFS BRYTNING MED NAPOLEON

Av fil. lic. SEVED JOHNSON

ETT huvudproblem inom Gustaf IV Adolfsforskningen har sedan några decennier tillbaka varit, till vilken tidpunkt omsvängningen av konungens politik i antifransk riktning skall förläggas och vilka motiv, som bestämde Gustaf Adolf för deltagande i tredje koalitionskriget mot Frankrike. En äldre uppfattning hävdar, att det var under utlandsvistelsen i Tyskland 1803—1805 som konungen mottog de avgörande impulserna till sitt beslut att med vapenmakt bekämpa Napoleon. Motiven var av personlig art, betingade av en oöverkomlig aversion mot usurpatorn-uppkomlingen. Gustaf IV Adolfs väg till den slutliga olyckan ligger på något sätt ödesbestämd. »Il finira mal, il est bête et entête», han kommer att sluta olyckligt, ty han är dum och envis, påstods redan Gustaf III ha yttrat om sin son. Vi känner alla till den karakteristik av konungen, som bestods oss i skoltidens läroböcker och som ännu inte helt utmönstrats. Han var envis till halsstarrighet, småsint, pedantisk, lynnig. Som ung hade han visserligen givit prov på en rad lovande personliga egenskaper, men dessa förvreds efter hand under inverkan av hans dåliga anlag. Hans djupa gudsfruktan övergick till religionsgrubbel och bigotteri, hans ordningssinne till pedanteri, hans karaktärsfasthet till oböjlig envishet. Dessa Gustaf Adolfs olycksbringande egenskaper låg latent, tills han företog den livligt omdebatterade resan till Tyskland. Denna blev vändpunkten såväl i hans personliga som politiska utveckling. »Han hade trätt ut — skrev Nils Edén i '1809 års revolution' — i de stora europeiska välvningarna och på denna väldiga skådeplats var det som om de farliga och olycksbringande dragen i hans personlighet hade fått fritt spelrum och som om de goda egenskaperna mer än någonsin slagit över till sina egna förvrängningar. Rättskänslan blir här till ett rättshaveri, som icke ser annat än en personlig fix idé, men blundar för folkets och rikets intressen, självständigheten icke blott till en självtillräcklighet,

som varken begär eller tar råd, utan till oresonligt högmod.» Vad var det då i Tyskland som åstadkom denna förändring i konungens psyke? Under revolutionen hade en mängd människor av en eller annan anledning tvingats lämna Frankrike. Dessa emigranter hade till uppehållsort företrädesvis valt de till deras fädernesland gränsande Rhenländerna. Man har sagt, att Gustaf IV Adolf kom i starkt beroende av dessa flyktingar, som fyllde sina dagar med privatpolitiserande och såg som uppgift att predika korståget mot revolutionens Frankrike och dess arvtagare, Napoleons kejsardöme. Hos Schinkel-Bergman, denna kuriösa blandning av historia och memoar som kanske mer än något annat verk bidragit att forma den bild av Gustaf Adolf, som ännu lever i den gängse föreställningen, heter det: »Överallt var Gustaf Adolf drog fram, såväl i Carlsruhe, som under resan dit, omringades han av fransyska emigranter, dåliga ränksmidare, de flesta i Englands sold, och som inpräntade i honom sitt hat mot förste konsuln och sakernas nya ordning i Frankrike. — — — De upphörde ej att prisa konungens storsinhet, hans stora politiska planer, samt att överdriva den ära, han skulle förvärva, i fall han satte sig i spetsen för Bourbonernas sak.» Miljön i sydtyskland var således ytterst farlig. Och här kom konungen också i kontakt med mystikern, läkaren och skriftställaren Johann Heinrich Jung-Stilling. Denne hade i slutet av 1790-talet utgivit en kommentar till Uppenbarelseboken, som år 1806 i översättning utkom i Göteborg under titeln »Christna Religionens Seger». Författaren ser i Apokalypsen en »profetia i bilder, som beträffar hela historien om kampen mellan frälsaren och människosläktets fördärvare». Det talas om ett »vilddjur ur havet» som skall uppträda på jorden och en tid regera med stor makt, tills förlossningen kommer från en som heter »trofast och sannfärdig». Hos Jung-Stilling förekommer ingen identifiering av Napoleon med vildjuret. Men en sådan skall Gustaf Adolf ha gjort. Napoleon blev för konungen det vilddjur varom profeten siat och vars tal skulle vara 666. Härmed skall Gustaf Adolf emellertid inte ha stannat i sina fantastiska spekulationer. Han identifierade sig snart också själv med den som var kallad att bekämpa och nedslå den ondskans och mörkrets makt, som för en tid tagit väldet i världen. Han trodde sig ha fått Karl XII:s själ, han var den utvalde. Och häri såg man förklaringen till konungens enständiga vägran att ingå förlikning med Napoleon Bonaparte.

Den relaterade uppfattningen om motiven till Gustaf Adolfs krig med Frankrike upp bärs av ett ganska egendomligt konglome-

rat av källor: officiella och halvofficiella proklamationer och berättelser, brev, dagböcker och memoarer. Ytterst härstammar den från 1809 års män, statsvälvningens iscensättare och tillskyndare. Det var så den segrande parten i revolutionsdramat utvecklade sin syn på problemet Gustaf IV Adolf. De hade framgång, de lyckades för lång tid vinna den officiella historieskrivningen för sin sak. Uppfattningen är färgad och klart tendentiös. Revolutionsmännen satt inte fasta i sadeln efter förrättat värv. Deras ställning var tvärtom ganska osäker. Det gällde framför allt att stärka denna inför ett undrande folk. Den detroniserade monarken utmålades i mörka färger. Lögnen och halvsanningen sparades inte i argumenteringen. Revolutionen framställdes som oundviklig så snart icke landet skulle gått under. Krigsårens olyckor kastades över på konungen ensam. Naturligtvis förbigicks med tystnad de förändringarna, de medvetna sabotagen mot konungens politik.

För att kunna ge svar på frågan om motiven bakom Gustaf IV Adolfs antifranska politik måste vi anlita andra källor än dem som ovan exploaterats. Upplysande är de dokument, som bevarat innehållet av ingångna allianser och fördrag; den ministeriella korrespondensen, dels de bevarade konceptskrivelserna till främmande beskickningar, dels depescherna från de vid utländska hov ackrediterade diplomaterna; samt sist men icke minst konungens egenhändiga skrivelser. Ur detta källmaterial framträder en annan bild av Gustaf Adolf. Sannolikt har väl konungen under sin långa vistelse i Tyskland kommit i kontakt med emigrantkretsarna. Men huruvida dessa övat något bestämmande inflytande på den svenska utrikespolitikens utformning har vi ingen möjlighet att bedöma. Inte heller kan vi av det nyss anförda primärmaterialet utläsa någonting om att irrationella faktorer motiverat kriget mot Napoleons Frankrike. Gustaf Adolf torde ha sammanträffat med Jung-Stilling, som innehade en beställning vid det badensiska hovet. I likhet med många av sina samtida har konungen säkert också ägnat sitt intresse åt de dunkla antydningarna i Johannes uppenbarelse. Men varken Jung-Stilling eller Apokalypsens berättelse om vilddjur och förlossare kan påvisas ha utövat något inflytande på Gustaf IV Adolfs politiska ställningstagande. Detta har bestämts av realpolitiska bevekelsegrunder.

När konungen sommaren 1803 anträdde sin tyska resa var han ingen principiell motståndare vare sig till revolutionens Frankrike eller dess statschef Napoleon Bonaparte. Gustaf Adolf var då fast

besluten att iakttaga strikt neutralitet i den uppkomna konflikten. Med den brittiska regeringen hade Gustaf IV Adolf strax före utresan avslutat en konvention, som berörde den svenska utrikes-handeln och sjöfarten. Det politiska närmande man stundom velat inläsa i detta fördrag saknar stöd i källmaterialet. Konventionen i London sommaren 1803 var en sjörättslig överenskommelse inom neutralitetens ram. Under de tidigare krigsåren hade flera av de stora svenska exportprodukterna som järn- och trävaror av engelsmännen betraktats som kontraband eller »naval stores» och i denna egenskap varit föremål för uppbringning och konfiskation till men för de svenska exportörerna och redarna. I den omtalade konventionen förklarades nu dessa produkter fria, de skulle oförhindrat få exporteras även till mot England fientliga makter. Därmed hade ett utomordentligt gynnsamt utgångsläge skapats för svensk utrikeshandel i det nyss utbrutna stormaktskriget. En riktning inom Gustaf IV Adolfsforskningen har velat se konungens ställningstagande i världskampen i hög grad bestämd av ekonomiska motiv. Det är klart, att vid ett nödtvunget val mellan Frankrike och Storbritannien skulle Sveriges handelspolitiska läge vägt mycket tungt för en allians med den senare makten, som var den ojämförligt största avnämaren av svenska exportprodukter. En sådan situation förelåg emellertid ej. Under rådande förhållanden var Sverige bäst betjänt av öppna handelsvägar till alla avsättningsområden. I den mån handelsekonomiska faktorer varit aktuella för Gustaf IV Adolf — ingenting tyder emellertid härpå — har de uppfordrat till neutralitet, inte till krig.

Revolutionskrigen kom att förändra Europas politiska status. Frankrike blev den alla andra överskuggande militära stormakten. Dess erövringshunger syntes omäätbar. Inkorporeringar och ockupationer skedde i snabb takt i västeuropa, i Italien och i Tyskland. Såväl det revolutionära Frankrikes som Napoleon Bonapartes statskonst var oerhört aggressiv. För de undertryckta staterna betydde det franska väldet inte bara förlust av nationell frihet utan allt vad en främmande ockupation brukar föra med sig, skattepress, utsugning av näringslivet, hänsynslös framfart av soldatesken. Hitler hade en värdig föregångare i Napoleon. Men halvtannat århundrade hinner idealisera förbrytelserna.

I Tyskland kom Gustaf IV Adolf i nära kontakt med den europeiska storpolitiken, som hade en av sina brännpunkter just i det land han besökte. Konungen hade tillfälle att på ort och ställe bilda sig en uppfattning om det napoleonska statssystemet, om

dess utvidgnings- och världshärskarpolitik. Han kom att bli nära nog åsyna vittne till hur en fransk prins tillfångatogs på neutralt område, bortfördes till Paris och efter en oformlig och summarisk rättegång arkebuserades som förrädare. Napoleons våldsdåd mot hertigen av Enghien blev den tändande gnistan. Det blev avgörande för Gustaf Adolfs politik. Motstånd mot Napoleon Bonaparte, försvar för den europeiska jämvikten mot Frankrikes världshärskarplaner blev ledstjärnorna i den nya kursen.

Hade då Gustaf Adolfs Sverige något att frukta av Frankrike? Var inte ett svenskt engagement skäligen betydelselöst för utgången av maktkampen? Napoleons politik i Tyskland kunde knappast i längden undgå att beröra svenska intressen. En fransk annektion av Tyskland eller delar därav skulle till Sveriges nackdel rubba den internationella politiska jämvikten. Från stormaktstidens dagar ägde Sverige ännu kvar Pommern som besittning i Tyskland. Därmed följde också att Sverige hade säte och stämma i den tyska riksdagen. En konung av Sverige kunde knappast vara likgiltig åskådare till de från franskt håll inspirerade omvälvningarna, som hotade att sönderspränga den gamla riksbildningen. Och Gustaf Adolfs Sverige var garant av den Westfaliska freden, som utgjorde grundvalen för det tyska rikets statsrättsliga ställning. De franska arméernas position i norra Tyskland utgjorde därtill ett latent hot mot den svenska utjorden, som man inte i självuppgivelse kunde utlämna. Den åsikten har ej sällan framförts att Gustaf Adolf bort besinna, att maktresurser saknades att längre upprätthålla ett svenskt inflytande i Tyskland, att Sveriges medverkan i kriget ändå var betydelselöst. Detta är emellertid att lägga en anakronistisk syn på förhållandena. Sverige hade ännu så sent som under Gustaf III:s regering inte utan viss framgång visat sig mäktigt taga upp kampen mot stormakten Ryssland. För övrigt synes Alexanders medverkan i koalitions-kriget i hög grad ha varit beroende av Gustaf Adolfs hållning. Tsaren vågade inte utsätta sig för risken av anfall från ett neutralt Sverige medan ryska trupper var engagerade i mellaneuropa. Napoleon själv betygade senare, att den svenska kontingenten i Pommern utgjort ett hot mot de franska arméernas flank.

Det har ofta framhållits att Gustaf Adolf, sedan han väl givit sin vilja till känna att delta i en eventuell koalition mot Frankrike, var utlämnad åt Rysslands och Storbritanniens godtycke, att han avhänt sig möjligheten att efter eget intresse dirigera landets utrikespolitik. Uppfattningen är icke riktig. Det må vara

tillåtet att i översättning återge utdrag ur ett brev från Gustaf Adolf till svenke ambassadören i Petersburg, Stedingk (oktober 1804): »Det torde kanske här vara lämpligt att beriktiga de föreställningar man hyser rörande min ställning till Frankrike. Den är väl markerad, men den är just sådan som jag önskar intaga mot en stat vars laglighet jag icke kan erkänna. Mitt sätt att betrakta Bonapartes usurpation anger det avstånd, som jag vill att mitt rike skall iakttaga gentemot Frankrike, så länge detta land befinner sig under oket. Men ett krig mellan Sverige och Frankrike är därför icke absolut nödvändigt. Offentligt skymfad har jag offentligt tillbakavisat skymfen, men stark av rättskaffens människors reaktion och av min egen övertygelse, kan jag stanna där. Det är således inte en privat uppfattning eller begär efter personlig hämnd, som motiverar ett eventuellt beslut från min sida att gripa till vapen, utan i alla suveräners gemensamma intresse, för Europas framtida lugn och för att återinsätta på tronen en aktningvärd och olycklig familj (bourbonerna).» Konungens bevekelsegrunder förefaller nog så respektabla, men de förledde honom inte att utan både långa och mogna överväganden störta sig in i ett krig med en makt, vars militära styrka icke var honom obekant. Gustaf IV Adolfs medverkan i tredje koalitionskriget gjordes beroende av en rad mycket väsentliga omständigheter, främst av ekonomisk natur. I arv med kungakronan hade Gustaf Adolf fått ett brydsamt statsfinansiellt läge, som dock så småningom stabiliserats genom sparsam hushållning. Konungen var väl medveten om att ett krig snabbt skulle kunna spolia verkets. Under förhandlingarna med Ryssland och Storbritannien släppte han aldrig denna möjlighet ur sikte. Endast under förutsättning att betryggande garantier lämnades för ansenliga subsidier förklarade han sig villig ställa en svensk armékår till de koaliserade makternas förfogande. Gustaf IV Adolf har inte oöverlagt, förblindad av hat, driven av religiösa spekulationer, utan hänsyn till landets och folkets intressen, kastat sig in i stormaktskonflikten. Ett deltagande i koalitionskriget kunde på hösten 1805 knappast te sig äventyrligt. Mot Frankrike och dess vasallstater stod då ett mäktigt förbund av Europas stormakter, som syntes förutskicka en framgångsrik kamp.

Hur ställde sig de kungliga rådgivarna, de civila och militära ämbetsmännen till den nya given i svensk utrikespolitik? Den uppfattningen har hitintills varit nästan allenarådande, att de sökt dämpa konungens krigsiver, att de avrått honom från engagement

i stormaktskonflikten. Denna av revolutionsmännen knäsatta meningen torde vara mogen för revision. Vi vet att de i sin inbördes korrespondens mer eller mindre bestämt tagit avstånd. Nyckelfrågan blir ju emellertid här om de även till statsöverhuvudet självt framfört sina åsikter, om de föreställt honom de riskfyllda konsekvenserna. Därom vet vi i stort sett ingenting. I deras till konungen personligen riktade brev kan en sådan politik från deras sida åtminstone inte fastställas. Den möjligheten kan naturligtvis inte uteslutas att de muntligen framfört sina avvikande synpunkter. Orsakerna till de kommande årens olyckor är till stor del att söka i meningsmotsättningar i högsta statsledningen. Åsiktskiljaktligheterna om nyttan och nödvändigheten av den kungliga koalitionspolitiken driver under hand fram ett tyst och passivt motstånd, som leder till ingripanden i statsmaskineriet och reser hinder för ett framgångsrikt genomförande av den påbörjade uppgiften.

Författaren är väl medveten om att tankeexperiment inte hör hemma i historisk forskning. Det kan emellertid stundom ge blytbelysning åt ett problem. Hur skulle Gustaf IV Adolfs historia skrivits om konungen stupat i Pommern? Hade han inte då fallit i kampen mot det nakna våldet, som blott några år senare skulle öppna ögonen på de europeiska folken och föra dem samman i blodig fejd mot det franska kejsardömet, sådant det utformats av Napoleon. Gustaf Adolf föll offer för en politik, som i nästan oförändrad form skulle upptagas och fullföljas av en fransk marskalk och svensk tronföljare. Det ligger en djup sanning i svensk-pommarens Ernst Moritz Arndts yttrande om Gustaf Adolf: »Han kände dunkelt vad Sverige och en konung av Sverige borde vara. Han visste under vilken sten Thors hammare och Balders svärd lågo. Men han förmådde blott till hälften lyfta stenen, den föll tillbaka på honom och krossade honom.»